

Gemeentezangbegeleiding op piano

Dirk Zwart

Het orgel is een fantastisch begeleidingsinstrument voor gemeentezang: het is in z'n eentje eigenlijk een heel ensemble aan instrumenten, met allerlei geluidssterktes en kleuren, en biedt dus legio mogelijkheden. Mits het niet elektronisch/digitaal is, over een voldoende aantal 'registers' beschikt en goed bespeeld wordt. Maar zelfs als dat het geval is - zoals, als ik zo vrij mag zijn - in mijn eigen gemeente, kan het orgel nog als eenzijdig of eentonig worden ervaren, en kan gemeentezangbegeleiding met andere instrumenten een welkome afwisseling zijn - zoals het ook prettig is af en toe een andere dan de eigen predikant te horen, hoe goed hij ook moge zijn.

Maar er zit een specifiek akoestisch aspect aan gemeentezangbegeleiding: welk instrument, of welke groep van instrumenten, kan een zingende gemeente van laten we zeggen 250 zangers, adequaat ondersteunen en leiden? Het orgel is erop gebouwd. Ook een groep koperblazers is er uitstekend geschikt voor. Maar blokfluit of een dwarsfluit, een harp, een gitaar, violen?

Naar mijn ondervinding heeft geluidsversterking, hoe goed de apparatuur ook is, altijd iets onbevredigends. Het geluid wordt niet draagkrachtiger, het wordt alleen *luid* gemaakt.

Daarmee wordt het geluid ook *vervormd*, het komt van allerlei kanten (nl. van waar de boxen hangen) en is zelden op de goede sterkte afgesteld. Het natuurlijke geluid van het instrument wordt geforceerd (letterlijk: ver-hard). Dat lijkt mij ook het voornaamste bezwaar tegen 'bands': die afschuwelijke geluidsversterking altijd, waarbij vooral dat domme gebeuk op die trommels (tik-BOEM!-tik-BOEM!) de muziek kapotslaat.

Andere instrumenten, prima! Maar zorg ervoor dat het een ensemble is dat op eigen akoestische kracht zijn taak kan vervullen, zonder geluidsversterking dus.

Piano of vleugel?

Wil men de gemeentezang begeleiden op een piano - en het instrument is er op zichzelf prima geschikt voor - dan is wederom het akoestische element een eerste punt van aandacht: is de piano groot d.w.z. klankrijk en draagkrachtig genoeg voor deze specifieke gemeente in deze ruimte? Te vaak wordt gedacht dat elk pianootje daarvoor geschikt is, wat de bespeler soms het gevoel geeft alsof hij met een speelgoedhamertje een paal in de grond moet slaan.

Het punt is dat de rechtopstaande piano (die aanvankelijk 'pianino' werd genoemd, wat 'kleine piano' betekent) ontworpen is voor kleine ruimtes, en dus prima geschikt is voor gebruik in huiskamers of zaaltjes, maar niet voor kerkrumtes. Al heb je als bespeler de beschikking over een forse, draagkrachtige piano, dan nog is het gevaar dat je te hard gaat spelen om toch maar vooral geluid voort te brengen dat ook op de achterste rij nog hoorbaar is.

Bovendien heb je er als pianospeler geen goed idee van hoe hard het geluid klinkt aan de achterkant van de piano, die gericht is naar de gemeente. Het voordeel van de vleugel is dat deze in principe draagkrachtiger is en dat het geluid beter de ruimte vult. Afhankelijk van de

grootte van de kerkruiimte is ook het formaat van de vleugel relevant, dat te maken heeft met de lengte van de bassnaren: een vleugel van 1.80 meter is wel het minimum, 2.10 meter of meer is aan te bevelen. Vanwege geldbesparing een 'gewone piano', een digitale piano of een kleine of weinig draagkrachtige vleugel kopen is even onverstandig als het aanschaffen van een te klein orgel of een digitaal orgel. Overigens valt de prijs van een vleugel dan nog mee: voor een bedrag tussen de 20.000 en 30.000 euro is al een prima instrument te koop.

Wanneer piano, wanneer orgel?

Ik zou het orgel niet graag willen missen in de kerk. Een hele kerkdienst lang pianospel is nog veel eentoniger dan een dienst lang orgelspel. Er is bovendien weinig geschikt pianorepertoire dat geschikt is voor de kerkdienst (voor en na de dienst; tijdens avondmaal en collecte): je blijft al gauw hangen in muziek van Bach, Scarlatti en andere barok-componisten. Pianospel tijdens de collecte of na de dienst is (in mijn gemeente althans) sowieso nauwelijks hoorbaar vanwege het geklets.

Ook voor de begeleiding van de samenzang heeft het orgel een dikke streep voor. Als een me-

lodie onbekend is of wanneer de gemeente extra duidelijke leiding behoeft, is het orgel daar geschikter voor dan de piano. Ook sluiten de klank en mogelijkheden van het orgel beter aan bij de uiteenlopende stijlen van het traditionele kerklied. Ten derde is er veel meer kerkmuzikaal repertoire voor orgel. En ten vierde heeft het orgel zo veel mogelijkheden voor afwisseling in klanksterkte en kleurschakering, dat het alle 'situaties' in een kerkdienst aankan.

Dat neemt niet weg dat samenzangbegeleiding ook prima mogelijk is op een piano, en dat dit soms zelfs een 'verademing' of in elk geval een welkome afwisseling kan zijn. Zelf begeleid ik tegenwoordig - simpelweg omdat ik weet dat mensen deze afwisseling van klank erg waarderen - iedere kerkdienst ten minste één lied op de piano, ook als dit geen lied is van het soort dat sowieso beter op een piano of met een muziekgroep begeleid kan worden (zoals veel liederen uit het genre van Opwekking). In het nu volgende wil ik me dan ook richten op pianobegeleiding van het traditionele kerklied.

Principes

De algemene principes van samenzangbegeleiding op piano verschillen niet van de principes

voor orgelbegeleiding: er moet begeleid worden in het juiste tempo (afhankelijk van de stijl van het lied, met een lichte variabele als gevolg van de ruimte en de grootte van de gemeente), in het juiste ritme en (vooral) in de juiste cadans. Er is dus ook een identieke verhouding tussen het slot van intonatie/voorspel en de inzet van de gemeente: de inzet kan op verschillende momenten plaatsvinden, maar het loslaten van het slotakkoord geeft altijd de impuls tot ademhaling. En afhankelijk van de eraan voorafgegane cadans, komt de inzet dan sneller of minder snel, maar altijd op een eenduidig, 'vanzelfsprekend' moment. Adem zelf maar mee, als begeleider, dan komt het goed. Het welbewust 'te vroeg' inzetten om de gemeente op tijd te laten komen, aan het begin of zelfs tussen de regels, is bij pianobegeleiding even storend en verfoeilijk als bij orgelbegeleiding.

Het gebruik van orgelzettingen

De grootste handicap voor een pianist bij samenzangbegeleiding is het ontbreken van een (orgel)pedaal. (Er zijn ook orgels zonder pedaal, maar die zijn evenzeer gehandicapt...) Wat organisten met hun voeten doen: een bas spelen – die door het orgel meestal automatisch versterkt wordt met een extra lage bas, als gevolg van het 16-voets-register – moet de pianist met zijn linkerhand doen.

Als een organist speelt:

voorbeeld 1

dan doet hij/zij dit doorgaans met de volgende ledematen:

voorbeeld 2

en dan klinkt er (uitgaande van een 16-voets register in het pedaal) feitelijk dit:

voorbeeld 3

(of eigenlijk, als je in aanmerking neemt dat er doorgaans minstens ook een 4-voetsregister opengetrokken is, om nu de 2-voet en de quint maar buiten beschouwing te laten – maar dit geeft wel aan waarom een orgel zo draagkrachtig is! – klinkt er zelfs dit:)

voorbeeld 3a

Maar we beperken ons nu tot voorbeeld 3. Wanneer een pianist deze prettige, want dragende begeleidingsvorm wil imiteren, dan moet hij dat, slechts de beschikking hebbend over beide handen, als volgt doen:

voorbeeld 4

Dat betekent dus dat orgelbegeleidingen wel gebruikt kunnen worden door een pianist, maar dat 'vertaling' in bovengenoemde zin altijd/vaak aanbevelenswaardig is. De basnoten kunnen door de linkerhand verdubbeld worden, wat betekent dat de rechterhand de tenor-stem (de bovenste noten van de onderste balk) erbij moet nemen. En aangezien dit nog niet zo gemakkelijk is, betekent dit dat de zetting beter eerst even opnieuw genoteerd kan worden. Daarbij blijkt dan niet zelden dat de tenorpartij dusdanig laag ligt, dat de rechterhand daar niet bij kan. Zie bijvoorbeeld deze zetting van Psalm 113 (in het 'Groene Boek', het begeleidingsboek bij het Liedboek, genoteerd bij Gezang 7):

voorbeeld 5

Daar moet men dus tevens stemmen 'omleggen', wat in dit geval simpel kan door de tenor een octaaf hoger in te voegen:

voorbeeld 6

Deze zetting, die in een oude stijl is geschreven (hij is van Goudimel) en op een orgel uitgevoerd nog iets 'puurs' heeft, krijgt op een piano gespeeld nu echter zó'n hoog keurigheidsgehalte, dat er kraak nog smaak aan is. Je mist in deze zetting ook echt die tenorpartij, qua kleuring. Het beste vind ik dan nog, als het orgel dan toch kapot is, om deze zetting op de piano te spelen zoals het er staat, zonder de basverdubbeling. Maar als ik deze psalm zelf zou begeleiden, zouden er toch echt wat nootjes bij komen. Zoiets als dit:

voorbeeld 7

Of dit:

voorbeeld 8

Het wordt er automatisch wat romantischer op, op deze manier, hoewel ik mij zo ver mogelijk houd van de banale manier van harmoniseren die gepraktiseerd wordt in 'Nederland Zingt' of door organisten als Everhard Zwart, Martin Mans en anderen, die ten onrechte doorgaat voor 'romantisch'.

Het zou volgens mij ook geforceerd zijn om op de piano muziek uit de zestiende en zeventiende eeuw volkomen 'stijleigen' te willen begeleiden. Het is onontkoombaar dat liederen die op de piano worden begeleid, ook met een 'pianistische' toets worden bijgekleurd.

Echt 'pianistisch' in virtueuze zin hoeft dat wat mij betreft niet. Ik zal zelf niet gauw zo begeleiden:

voorbeeld 9

Te onrustig, naar mijn smaak. De begeleiding van samenzang, op welk instrument dan ook, vereist absolute ritmische duidelijkheid en ook een zekere ritmische rust. Het zou best grootgrepig kunnen, als de gemeente de melodie goed kent:

voorbeeld 10

maar het wordt op deze manier gauw pompeus en te nadrukkelijk. Of het zou tijdens een slotvers moeten zijn, nadat al een paar verzen gezongen zijn. Gemeentezangbegeleiding moet altijd dienstbaar zijn, en hoewel muziek een waarde op zich is, zijn tierelantijnen, drukdoenerij en virtuositeit bij de liedbegeleiding alleen gepast voorzover het lied er des te sprekender van wordt, en de gemeente er extra door geënthousiasmeerd wordt.

Alle psalmen zijn prima op de piano te begeleiden. Dat kan, zoals op het orgel, in verschillende stijlen. De piano biedt natuurlijk zijn eigen mogelijkheden. Ik kan me bijvoorbeeld prima voorstellen dat ik Psalm 2 in deze trant begin:

voorbeeld 11

Maar ook kan ik mij voorstellen dat ik Psalm 6 zo begin, sober en zonder basverdubbelingen:

voorbeeld 12

Op een piano kun je weer op een andere manier werken met dynamiek en het bijvoorbeeld laten uitkomen van middenstemmen of fragmenten daarvan. Dan zou je bovenstaand voorbeeld ook zo kunnen spelen:

voorbeeld 13

Je zou hier zelfs de melodie-stem prima kunnen weglaten, en alleen de andere drie stemmen kunnen spelen.

Kortom: binnen de beperkingen van de piano zijn er ook weer genoeg mogelijkheden tot variatie. Ik realiseer me echter wel dat velen niet zelf in staat zijn tot het bedenken van zettingen en het aanbrengen van variatie. Daarom zou de uitgave van een boek met een selectie van psalmzettingen (en van bepaalde gezangen?) voor de piano wellicht in een behoefte voorzien. Ik wil daar wel aan gaan werken, liefst aan de hand van een lijstje met de meest gewenste liederen...